

ЕКОНОМІКА ТА ЕКОЛОГІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

УДК 332.33

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

*Ю. І. Яремко, доктор економічних наук, професор
Н. В. Дудяк, кандидат економічних наук, доцент
Л. В. Шикова, кандидат економічних наук, доцент
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»
E-mail: zem-geo@ksau.kherson.ua*

Анотація. *Зазначено відмінності поняття “ефективне використання земельних ресурсів” від поняття “ефективність використання земельних ресурсів”.*

Охарактеризовано ефективність використання земельних ресурсів з точки зору різних науковців. Узагальнено види ефективності використання земельних ресурсів. Визначено чинники впливу на ефективність використання земель сільськогосподарського призначення. Узагальнено показники ефективності використання земельних ресурсів. Представлено показники виробництва та економічні показники сільського господарства в Україні за 2011–2016 роки.

Ключові слова: *земельні ресурси, ефективність, показники ефективності, сільське господарство*

Актуальність.

Земельні ресурси є одними з природних багатств будь-якої країни. Однак лише ефективне використання даного ресурсу є запорукою підвищення економічних показників країни, зокрема аграрного сектору. Нині в Україні відбуваються значні реформи у земельних відносинах, тому дослідження ефективності використання земельних ресурсів є своєчасним та

актуальним, що дасть змогу визначити проблемні питання у сфері використання земельних ресурсів та врахувати їх у подальшому реформуванні земельних відносин.

Сучасні економічні умови потребують від країн безперервного підвищення конкурентоспроможності. Враховуючи, що одним із найважливіших чинників, який впливає на конкурентоспроможність країни, є ефективне використання земельних

ресурсів, важливо постійно проводити дослідження та аналізувати сучасний стан їх використання. Зокрема, для України це питання є дуже важливим, оскільки саме аграрний сектор значною мірою впливає на економічні показники країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців розглядають питання ефективності використання земельних ресурсів. У статті проаналізовано наукові праці таких вчених, як Л. Альошкіна, С. Володін, О. Гаража, А. Дворецький, О. Лозинська, О. Седов, В. Уланчук та інші.

Незважаючи на наявні наукові дослідження щодо ефективності використання земельних ресурсів, це питання потребує більш детального вивчення та узагальнення показників визначення ефективності використання земельних ресурсів.

Мета дослідження – визначення теоретико-методологічних аспектів ефективності використання земельних ресурсів та визначення сучасного стану використання земельних ресурсів у господарській діяльності України.

Матеріали і методи дослідження.

Використано літературні та інтернет-джерела, матеріали офіційного сайту Державного комітету статистики України. У процесі дослідження використано діалектичний метод, метод наукового пізнання, а також загальнонаукові методи пізнання: системний підхід, історичний підхід, аналізу та синтезу, методи структурного та порівняльного аналізу, статистичного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення.

У сучасній науковій літературі зазначено, що поняття «ефективне використання земельних ресурсів» та «ефективність використання земельних ресурсів» не є однаковими. Проте обидва визначення пов'язані з раціональним використанням земельних ресурсів.

Так, Седов А. О. у своїй науковій праці зазначив, що науковці Інституту аграрної економіки УААН України на чолі з Федоровим М. М. раціональним землекористуванням вважають таке використання земель, яке забезпечує науково обґрунтований економічний ефект господарювання і водночас поліпшує родючість ґрунтів та екологічний стан навколишнього середовища. Під охороною земель вчені розуміють здійснення комплексу організаційно-економічних заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючих ґрунтів, екологічно збалансованих ландшафтів, поліпшення інших корисних властивостей землі і навколишнього середовища. Федоров М. М. наголошує, що для забезпечення заходів, які становлять систему раціонального використання та охорони земель, землевласники і землекористувачі зобов'язані ефективно використовувати землю відповідно до цільового призначення, підвищувати родючість ґрунтів, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної ситуації на території у результаті своєї господарської діяльності [1].

Водночас, ефективне використання земельних ресурсів у сільському господарстві слід розуміти як соціально-економічну категорію, що зображує відносини між людьми в процесі здійснення технологічних виробничих процесів, пов'язаних з виробництвом

сільськогосподарської продукції, з метою максимального задоволення потреб населення у харчових продуктах для забезпечення відновлення природної родючості ґрунту, збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів та їх використання в умовах високого рівня екологічності як цих ресурсів, так і середовища в цілому [2]. У поняття «ефективність використання земельних ресурсів» вкладають кількісне вираження максимального ефекту від використання земельних ресурсів за рахунок мінімальних витрат.

У ринкових умовах змінилося тлумачення ефективного використання землі на економічно доцільне та прибуткове використання земельної ділянки за цільовим призначенням без погіршення її якісних та еколого-естетичних характеристик і з дотриманням вимог обтяжень та обмежень, яке досягається шляхом інтенсифікації виробництва в науково-технічному прогресі та вдосконалення територіальної організації [3].

На нашу думку, ефективність використання земельних ресурсів – це комплекс якісних та кількісних параметрів ефективного використання земельних ресурсів для досягнення поставлених цілей за мінімальні витрати, враховуючи соціально-економічні наслідки використання земельних ресурсів.

У літературі з економічної теорії переважно вирізняють три види ефективності: економічну, технічну та структурну. Технічна ефективність – це спроможність отримати максимальний обсяг продукції за наявних ресурсів. Структурна ефективність характеризується обсягом витрат ресурсів для отримання запланованого обсягу продукції. Симбіозом технічної та структурної ефективності виступає економічна ефективність, яка є

важелем між отриманими результатами та понесеними витратами.

Однак, враховуючи, що земля є специфічною категорією, недостатньо поділяти ефективність використання земельних ресурсів тільки на технічну, структурну та економічну.

Гаража О. П. систематизував різні підходи науковців щодо видів ефективності використання земельних ресурсів, які значно комплексно та багатофакторно характеризують ефективність використання земельних ресурсів, враховуючи специфічність категорії “земля” (табл. 1).

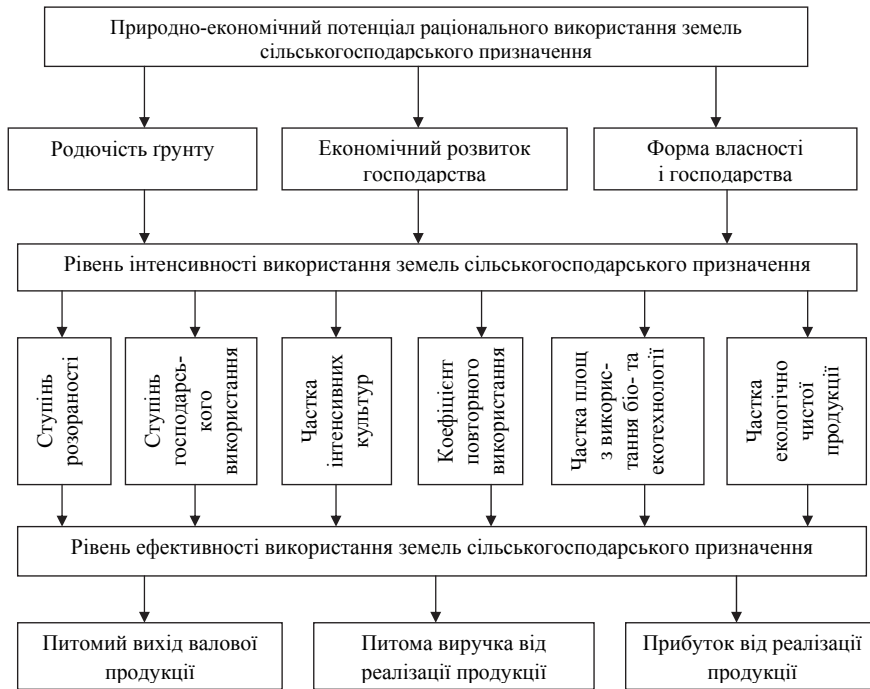
Отже, з табл. 1 бачимо, що одним із головних видів ефективності є економічна ефективність, яка входить до складу деяких інших видів ефективності використання земельних ресурсів. Нижче визначимо чинники впливу ефективності використання земель сільськогосподарського призначення через призму економічної ефективності.

Досліджуючи питання ефективності використання земельних ресурсів необхідно охарактеризувати показники, які дозволяють визначати рівень та ступінь ефективності використання земельних ресурсів у процесі моніторингу ефективності використання земельних ресурсів. Так, враховуючи дослідження багатьох вчених, ми узагальнили основні показники ефективності використання земельних ресурсів відповідно до їх видів (табл. 2). Необхідно зазначити, що представлені показники характеризуються як кількісними та якісними, так і вартісними й натуральними ознаками.

Таким чином, з табл. 2 видно, що ефективність використання земельних ресурсів неможливо визначити, використовуючи один загальний показник та навіть одну загальну групу показників (економічну або технічну тощо). Тому загальний показник ефективності

1. Узагальнення видів ефективності використання земельних ресурсів [4]

Види ефективності	Визначення	Учені
<i>Перший рівень</i>		
Природна	Це результативність, що забезпечується природною родючістю, розташуванням до ринків збуту, кліматом, рельєфом, конфігурацією, придбанням ресурсів.	В. Андрійчук, О. Будзяк
Структурна	Це результативність, що базується на інтенсивності використання сільськогосподарських угідь.	В. Андрійчук, Н. Добровольська
Технічна	Це здатність підприємства виробити обсяг продукції, використовуючи мінімум ресурсів або виробити якнайбільше продукції, використовуючи певну кількість ресурсів.	С. Дем'яненко
Технологічна	Це результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва.	В. Андрійчук, С. Володін, В. Лаврук
Економічна	Це таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, відповідно до якого отримують вартісні показники ефективності виробництва.	В. Андрійчук, В. Збарський, В. Мацибора
Витратна	Це результат, отриманий завдяки наявному рівню та структурі витрат під час виробництва продукції.	О. Чернецька
Соціальна	Це відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства.	В. Андрійчук, С. Мочерний, І. Яців, Е. Ксенова
Екологічна	Це збереження екологічного середовища під час зростання продуктивності виробництва і забезпечення населення екологічно чистими харчовими продуктами.	В. Андрійчук, М. Кісіль, В. Лаврук, В. Чогут
Енергетична	Це результативність від використання наявних енергетичних потужностей.	В. Васильков
Інвестиційна	Це результативність від вкладення коштів (інвестицій) у ресурси.	О. Гуторов
<i>Другий рівень</i>		
Соціально-економічна	Це результат задоволеності потреб людини й виробничого розвитку	Б. Смагин, Г. Черевко, Г. Іваницька, А. Дворецький
Еколого-економічна	Економічна ефективність екологічних витрат під час сільськогосподарської діяльності	В. Гордієнко, Н. Добровольська
Виробничо-технічна	Комплексна ефективність використання трудових ресурсів, сукупність матеріально-технічної бази, технології та організації виробництва, і способів збуту продукції, взаємодія яких впливає на витрати виробництва	Г. Черевко, Г. Іваницька
Виробничо-економічна	Це результат сукупного впливу виробничо-технічної ефективності та економічної політики підприємства	Г. Черевко, Г. Іваницька
<i>Третій рівень</i>		
Соціально-екологічно-економічна	Це результативність від комплексного поєднання задоволення потреб людини, екологічного стану та виробничого розвитку	А. Ткач, А. Степанов, Р. Ілюхін

Рис. 1. Чинники впливу на ефективність використання земель сільськогосподарського призначення [5]

ті використання земельних ресурсів є дуже складним інтегральним показником, до складу якого входять економічні, технічні, соціальні, екологічні та інші показники, які характеризують життєдіяльність як підприємства, так і народного господарства в цілому.

Україна має значний земельний потенціал і вважається однією з країн із найкращими земельними ресурсами, завдяки чому може ефективно розвивати АПК та підвищувати економічний стан країни.

Відповідно до поданих статистичних даних Аграрного інформаційного агентства [8], земельний фонд України, станом на 01.01.2016 р., має таку структуру: сільськогосподарські землі – 70,8%, ліси – 17,6%, забудовані землі – 4,2%, води – 4%, кам’яністі землі та піски – 1,7%, за-

болочені землі – 1,6%, сухі землі – 0,02%. За рівнем забезпечення сільгоспу діями Україна посідає перше місце в Європі – 0,914 га на особу та 0,716 га на особу ріллі. Отже, Україна має земельні ресурси для того, щоб нарощувати та розвивати сільськогосподарське виробництво.

На базі статистичної інформації, наведеної Державною службою статистики України [9], проаналізуємо економічні показники сільського господарства (показники виробництва та показники утворення доходу), подані у табл. 3 та 4.

Показники виробництва сільськогосподарства за 2011–2016 роки (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) мають позитивну динаміку.

2. Показники ефективності використання земельних ресурсів

Види ефективності	Показники ефективності
Природна	Співвідношення фактичної та потенційної врожайності сільськогосподарських культур, де враховують ринки збуту, клімат, природну родючість земель, рельєф місцевості тощо.
Структурна	Рівень сільськогосподарської освоєності; рівень розораності території; рівень меліорованості; коефіцієнт антропогенного навантаження; коефіцієнт повторного використання земель; площа посівів в площі ріллі; земельзабезпеченість; землеозброєність; питома вага інтенсивних культур.
Технічна	Урожайність сільськогосподарських культур; продуктивність худоби тощо.
Технологічна	Приріст валової продукції сільського господарства в порівнянних цінах (на 1 га сільськогосподарських угідь, на одного робітника); приріст урожайності сільськогосподарських культур; зниження енергомосткості виробництва продукції землеробства.
Економічна	Вихід валової та товарної продукції на одиницю площі; валовий та чистий дохід на одиницю площі; землевіддача (вартість валової продукції/ вартість земельних ресурсів); землемісткість (обернено землевіддачі); прибуток від реалізації продукції на одиницю площі.
Витратна	Фондоозброєність; матеріаломісткість; працемісткість; загальний рівень витрат на виробництво; собівартість; рівень амортизації; коефіцієнти товарності; коефіцієнт сезонності.
Соціальна	Питома вага прибутку, спрямованого на соціальні заходи, в загальній масі чистого прибутку; величина цього прибутку в розрахунку на одного середньооблікового працівника підприємства.
Екологічна	Баланс гумусу; родючість ґрунту; забрудненість; рівень ерозійної небезпеки сільськогосподарських культур; рівень еродованості земель; коефіцієнт екологічної стабільності території; коефіцієнт антропогенного навантаження; зниження забруднення навколишнього середовища; зміна площі земельних угідь; безвідходність виробництва; частка чистого прибутку підприємства, спрямованого на екологічні заходи; частка екологічно чистої продукції; масштаби використання мінеральних добрив; наявність сучасних очисних споруд.
Енергетична	Енергомісткість; енергетичні потужності на 1 га сільськогосподарських угідь; енергетичні потужності на 1 га ріллі тощо.
Інвестиційна	Дохід на 1 грн інвестицій; прибуток на 1 грн інвестицій; сукупність інвестицій на 1 га сільськогосподарських угідь, тощо.
Соціально-економічна	орендна плата за земельні частки (паї); орендна плата за майнові частки (паї) тощо.
Еколого-економічна	Економічна ефективність екологічних витрат; відвернений еколого-економічний збиток; додатковий обсяг продукції, отриманої внаслідок екологічно спрямованих заходів; додатковий чистий дохід після впровадження землеохоронних заходів.
Виробничо-технічна	Ефективність використання трудових ресурсів; сукупність матеріально-технічної бази; технології та організації виробництва і способів збуту продукції тощо.
Виробничо-економічна	Загальні результати виробничо-технічної ефективності; загальні результати від економічної політики підприємства.
Соціально-екологічно-економічна	Кількість енергії, що продукується біомасою; рівень використання різних джерел енергії; відношення енергії біомаси до витрат енергії природного палива й людини.

*Джерело: узагальнено авторами на основі [1; 4; 6; 7].

3. Показники виробництва сільського господарства 2011–2016 років

Види продукції	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Зернові культури	72429	66550	77916	64797	163856	214155
Технічні культури	45875	47939	52737	71351	131191	170627
Кормові культури	4587	5985	5519	5980	7268	8015
Овочеві культури	19443	19946	20888	22147	33917	31883
Картопля	21808	21231	36584	41615	41095	41862
Плоди, ягоди, виноград	8201	9633	12632	12814	18390	18262
Інші продукти рослинництва	339	475	1063	1267	1902	2323
Тваринництво (вирощування сільськогосподарських тварин)	35841	42371	43444	48255	69056	70527
Продукти тваринництва	40469	42168	48201	50448	65582	67931

*Джерело: складено авторами за допомогою джерела [9].

4. Економічні показники сільського господарства 2011–2016 років

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Випуск сільськогосподарської галузі	253569	261835	307054	371189	544206	637791
Валова додана вартість	107065	109227	128501	156385	232368	270395
Чиста додана вартість	101719	101976	119186	146404	218358	-
Оплата праці найманих працівників	21845	25789	29823	30461	34038	-
Факторний дохід	102015	101807	118477	145087	217012	-
Чистий поточний прибуток/змішаний дохід	80170	76018	88654	114626	182974	-

*Джерело: складено авторами за допомогою джерела [9].

Це свідчить про те, що, незважаючи на складні економіко-політичні умови в країні, сільське господарство залишається провідним виробництвом.

Економічні показники сільськогосподарства є одними з головних показників, які достатньо характеризують ефективність використання земельних ресурсів. Відповідно до даних табл. 5, в Україні за 2011–2016 роки збільшився випуск сільськогосподарської продукції на 151%. Тенденцію зростання показників маємо по всіх представлених групах (валова додана вартість, чиста додана

вартість, оплата праці найманих працівників, факторний дохід, чистий поточний прибуток/змішаний дохід). Враховуючи позитивну динаміку чистого поточного прибутку, можна сказати про позитивну динаміку рентабельності сільськогосподарської галузі в Україні.

Висновки і перспективи.

Отже, дослідження ефективності використання земельних ресурсів є одним з провідних питань, яке необхідно систематично аналізувати для

прийняття актуальних управлінських рішень щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів. Враховуючи складність та важливість категорії “земельні ресурси”, ефективність їх використання визначається комплексно за багатьма напрямками: економічний, соціальний, теоретичний, економічний тощо. Земельні ресурси України дають можливість вітчизняній економіці підвищувати свої показники, використовуючи потенціал ефективного використання земельних ресурсів. Проведені дослідження виступають підґрунтям у подальших наукових дослідженнях щодо комплексної оцінки ефективності використання земельних ресурсів в Україні, використовуючи подані у статті показники.

Список використаних джерел

1. Седов А. О. Види ефективності використання земельних ресурсів / А. О. Седов // Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/issue-5-2015>
2. Уланчук В. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону / В. Уланчук, Л. Альошкіна // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 10–15.
3. Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок несільськогосподарського призначення : постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 1999 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1050-99-%D0%BF>
4. Гаража О. П. Види та показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в управлінні земельними ресурсами України / О. П. Гаража // Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. № 3. – С. 52–60.
5. Лозинська О. В. Ефективне використання землі сільськогосподарського призначення / О. В. Лозинська // Землеустрій і кадастр. – 2009. – № 3. – С. 143–148.
6. Володін С. Інноваційний провайдинг на наукоємному аграрному ринку: теоретико-методологічні аспекти / С. Володін // Економіка АПК. – 2006. – № 8. – С. 9–20.
7. Дворецький А. Методичний підхід до визначення соціально-економічної ефективності використання земельних ресурсів / А. Дворецький // Ефективна економіка. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_28
8. Україна – 2016: сучасний стан земельного фонду в Україні [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Аграрного інформаційного агентства. – Режим доступу : <http://agravery.com/uk/posts/show/ukraine-2016-sucasnij-stan-zemelnogo-fondu-v-cifrah>
9. Економічні рахунки сільського господарства (рахунок виробництва та рахунок утворення доходу) (2011–2016) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Siedov A. Vidy efektyvnosti vykorystannia zemelnykh resursiv [Types of efficiency of use of land resources]. Retrieved from: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015> [in Ukrainian].
2. Ulanchuk, B., Aleshkina, L. (2009). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia zemelnykh resursiv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh rehionu [Ways to increase the efficiency of land use in agricultural enterprises of the region]. *Ekonomka APK – Economy of the AIC*, 1, 10–15 [in Ukrainian].
3. Metodyka ekspertnoi hroshovoi otsinky zemelnykh dilianok nesilskohospodarskoho pryznachennia : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 chervnia 1999 r. № 1050 (1999) [Methodology of

- expert monetary valuation of non-agricultural land: Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 16, 1999 No. 1050]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1050-99-%D0%BF>. [in Ukrainian].
4. Harazha O. (2016). Vydy ta pokaznyky efektyvnosti vykorystannia silskohospodarskykh uhid v upravlinni zemelnymy resursamy Ukrainy [Types and Indicators of Agricultural Land Use Efficiency in Land Management of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 3, 52–60.
  5. Lozynska O. (2009). Efektywne vykorystannia zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Effective use of agricultural land]. *Zemleustrii i kadastr – Land management and cadaster*, 3, 143–148.
  6. Volodin S. (2006). Innovatsiinyi provaidynh na naukoiemnomu ahrarnomu rynku: teoretyko-metodolohichni aspekty [Innovative Providing on the Knowledge-Based Agrarian Market: Theoretical and Methodological Aspects]. *Ekonomika APK – Economy of the AIC*, 8, 9–20.
  7. Dvoretzkyi A. (2013). Metodychnyi pidkhdid do vyznachennia sotsialno-ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia zemelnykh reursiv [Dvoretzkyi A. Methodychnyi pidkhdid do vyznachennia sotsialno-ekonomichnoi efektyvnosti vykorystannia zemelnykh reursiv]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_5_28.
  8. Ukraina – 2016: suchasnyi stan zemelnogo fondu v Ukraini [Ukraine – 2016: Current State of the Land Fund in Ukraine]. *agravery.com/uk*. Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-2016-suchasnij-stan-zemelnogo-fondu-v-cifrah>
  9. Ekonomichni rakhunky silskoho hospodarstva (rakhunok vyrobnytstva ta rakhunok utvorennia dokhodu) (2011–2016) [Economic accounts of agriculture (production account and income account) (2011–2016)]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

***

Yu. Yaremko, N. Dudyak, L. Shykova
THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF LAND USE IN UKRAINE

Abstract. *The article indicates differences from the effective and efficient use of land resources. The effectiveness of the use of land resources from the point of view of different scholars is described. The generalization of types of efficiency of use of land resources is given. The factors influencing the efficiency of using agricultural lands are determined. The authors generalize the indicators of the efficiency of land use. The indicators of production and economic indicators of agriculture in Ukraine for 2011–2016 are presented.*

Keywords: *land resources, efficiency, performance indicators, agriculture*

***

Ю. И. Яремко, Н. В. Дудяк, Л. В. Шикова
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УКРАИНЕ

Аннотация. *Указаны отличия понятия “эффективное использование земельных ресурсов” от понятия “эффективность использования земельных ресурсов”. Охарактеризована эффективность использования земельных ресурсов с точки зрения различных ученых. Приведены обобщения видов эффективности использования земельных ресурсов. Определены факторы влияния на эффективность использования земель сельскохозяйственного назначения. Обобщены показатели эффективности использования земельных ресурсов. Представлены показатели производства и экономические показатели сельского хозяйства в Украине за 2011–2016 годы.*

Ключевые слова: *земельные ресурсы, эффективность, показатели эффективности, сельское хозяйство*